

De verloedering van de taal

Ward Ruyslinck, 1976

Wie in de jaren vijftig de boodschap van Lucebert heeft vernomen en begrepen, weet ‘in deze tijd heeft wat men altijd noemde schoonheid haar gezicht verbrand’. Met deze woorden heeft de dichter op zeer poëtische wijze de crisis van de kunst als esthetische ervaring geproclameerd. Ondanks de verbazende resultaten van de plastische chirurgie kon het gezicht van de Schoonheid blijkbaar niet meer gered worden. Het Griekse cultuurideaal, dat eeuwenlang het ‘kalon k’agathon’ (het schone en goede) als norm had gedecreteerd, ging samen met het Duitse Derde Rijk ten onder. Het verslikte zich in de ‘abendländische Götterdämmerung’. Het was niet opgewassen tegen de nieuwe tijd, die atonaal, abstract, nihilistisch, pessimistisch dreigde te zijn, tegen een waarheid die zich, naar het credo van Wolfgang Borchert, als ‘hart und neu wie der Tod’ aankondigde.

Tussen de ‘kleine, mooie, ritselfende revolutie’ van Lucebert en de schorre ‘Tegenstem’ van Pernath, deze poëtische oorkonde van de eenzaamheid, heeft zich ondertussen, ook buiten de kunst, de ene crisis na de andere geopenbaard en voltrokken: de crisis van het geweten, de crisis van de moraal, de seksuele crisis, de crisis van het gezag, de godsdienstige crisis, de economische crisis, de monetaire crisis, de politieke crisis, de ecologische crisis – een hele reeks van omwentelingen en ontwikkelingen, die de bedding van de ons vertrouwde werkelijkheid geleidelijk hebben verlegd en die men pleegt samen te vatten als ‘dé maatschappelijke crisis van onze tijd’.

Ook de taal maakt een crisis door. Deze vaststelling behoeft geen nadere toelichting; het is algemeen bekend en door de gespecialiseerde taalgebruikers erkend. De taal verloedert, verbastert, verstroeft en verkilt als gevolg van een tamelijk ingewikkeld proces, dat veel verder reikt dan alleen maar de crisis van het woord als communicatiemiddel, zoals Eugène Van Itterbeek suggereert in zijn opstel ‘Engagement als avontuur van het woord’. Voor het overige zou het ook al te eenvoudig zijn om te zeggen, dat de taal verloedert omdat de maatschappij die zij reflecteert en tot uitdrukking brengt verloedert. Hoe logisch en aannemelijk deze verklaring ook is, ze is te vaag en te algemeen, en waarschijnlijk ook voor discussie vatbaar. Bij nadere beschouwing kan men een groot aantal andere factoren aanwijzen die medeverantwoordelijk zijn voor de verloedering van de taal. Ik zal proberen binnen dit korte bestek de voornaamste symptomen van het ziektebeeld en zo mogelijk ook de oorzaken ervan voor u te analyseren en toe te lichten.

In een ruimer, cultuurhistorisch referentiekader zou ik om te beginnen willen constateren dat de insufficiëntie, de onmacht van de taal, en al wat daarmee samenhangt aan uitspreekbaarheid, vertaalbaarheid en vertolking, ongetwijfeld in aanzienlijke mate beïnvloed wordt door een verschijnsel dat ook ons sociaal gedrag aan ingrijpende veranderingen blootstelt, namelijk de overgang van een woordcultuur naar een beeldcultuur waarvan wij sinds enkele decennia de getuigen zijn. De film, de televisie, het stripverhaal, de fotoroman, de poster, de dia-projectie, de videocassette verdringen gaandeweg het geschreven document, de roman, het gedicht, de traditionele journalistieke media. Niemand zal ontkennen dat onze samenleving steeds meer beheerst wordt door visuele vormen van informatie en communicatie, die mijns inziens de objectiviteit van onze werkelijkheidsbenadering ernstig

bedreigen, ook al schijnt bij een oppervlakkige beschouwing die objectiviteit sereen gediend te worden door de ‘authenticiteit’ van het film-, televisie-, foto- en dia-beeld ‘dat niet liegt’, ‘dat niet kán liegen’. Het is namelijk bewezen dat de visuele communicatie, zoals wij die nu beleven, onze persoonlijke denkstructuren aantast. Wij denken ongenueanceerder, omdat wij bij de huidige opgaande conjunctuur van de audiovisuele middelen sneller moeten denken en meer kennis in minder tijd moeten verwerken. Dit ongenueanceerde denken is vanzelfsprekend ook van invloed op ons taalgebruik, maar daarover zal ik het verderop uitvoeriger hebben.

De causerie ‘1969 10 25 Doordruktabletjes-Nederlands’ is in het volgende stuk als basis genomen:¹

Wat mij bijzonder verontrust is dat de taal bezig is te krimpen. Zij krimpt zienderogen en horenderoren. Wijlen prof. De Backer zou gezegd hebben: de taal krimpt gestadig. Hij hield van dat woord, het archaische woord ‘gestadig’; hij gebruikte het voor en na, en ik begrijp waarom, want het is een warm, vlezig, Germaans woord. Toen Franz De Backer dat woord gebruikte, was de taal in ieder geval nog niet begonnen met krimpen, of nauwelijks. Het verschijnsel is misschien hoogstens 20 jaar oud, en ik meen het in mijn argeloosheid als onwetenschappelijk taalgebruiker te moeten toeschrijven aan twee exogene factoren: vooreerst het overbekende despotisme van de reclame, die door geleidelijke infusies niet zozeer onze woordenschat dan wel onze expressiemogelijkheden herleid heeft tot een slagzinachtig communicatie-apparaat; en vervolgens de opkomst en doorbraak van de technocratische, compleet amuzische mens, een soort functioneel taalgebruiker wiens taalgevoel overwoekerd is met afzichtelijke wratten en die ons, om zijn netjes en overzichtelijk in dossiers gerangschikte belangen te dienen, aan de dictatuur van het bloedeloze letterwoord heeft onderworpen.

Wat de reclame betreft: er bestaat weinig twijfel over, dat zij mede aan de basis ligt van de atrofie van de taal. Zij heeft zowel ons denken als de middelen, waarmee wij dat denken veruitwendigen, samengeperst tot leuzen, tot formules, tot associatieve afspraken. Hoe bondig, hoe direct, hoe raak, hoe suggestief, hoe leuk, hoe vrolijk, hoe banaal, hoe arrogant en hoe gluiperig die leuzen zijn hoef ik u niet te zeggen. Iedereen kent er een massa voorbeelden van. Onlangs nog is mij een aardig voorbeeld van reclamepsychologische aanpak opgevallen. In een Nederlands spoorwegstation werd mijn aandacht getrokken door een affiche, die jenever van het merk Bizon aanbeval met de slagzin ‘Bizon-der lekker’. Dit is dan toch wel een van de uitzonderlijke voorbeelden van een publicitaire stijl, die van taalgevoel, taalverbeelding en humor getuigt. Dergelijke voorbeelden zijn echter te zeldzaam opdat ze mij zouden kunnen verzoenen met de noodlottige invloed die het reclame-idioom op het algemeen taalgebruik schijnt te hebben. Het is voldoende bekend met welk een arrogantie de reclameleuzen zich in de geschreven en gesproken taal hebben ingedrongen, in zoverre zelfs dat de slagzinnenstijl dé journalistieke norm is geworden van heel wat kranten en weekbladen. In de Nederlandse periodieke pers kan men bijvoorbeeld frequent een zin lezen van de volgende gedrongen statuur: «Zegt mevrouw Sikker, 38 : ‘mini is tof, ik blijf erbij’». Dat is reclametaal, daar hoor je de verborgen verleiders achter. Het is kort en kruimig, maar op een griezelige manier ad rem, en het gevaar is niet denkbeeldig dat, wanneer dit doordruktabletjes-Nederlands nog verder om zich heen zou grijpen, zich binnen afzienbare

---

¹ De verwijzingen die ik in die voordracht heb gemaakt heb ik niet opnieuw in deze lezing opgenomen.

tijd een blubbertaal zal ontwikkelen die ronduit degeneratief is. Oningewijden zullen het Nederlands dan niet alleen kunnen omschrijven als een ‘disease of the throat’, zoals Marnix Gijsen rapporteert, maar als een collectieve spraakstoornis. De excessen hebben trouwens al hun intrede gedaan. Cijfercombinaties bijvoorbeeld doen, binnen en buiten de reclamesfeer, sinds geruime tijd opgeld als surrogaat voor het geschreven woord. Als je drie pakken laat stomen, dan wordt het derde gratis voor je gestoomd, je hoeft het niet te betalen, en dat heet dan in de lapidaire advertentiestijl: ‘ $2 + 1 = 2$ ’ ! Dat daarbij de fundamenteën van de ‘ars mathematica’ aan het wankelen worden gebracht, daar schijnt niemand zeer van te hebben. En wat 11.11.11 in zijn zesvoudige naaktheid vertegenwoordigt, behoeft geen verklaring. Er gaat een heel caritatief programma achter schuil. Deze gecompriëerde oproep tot naastenliefde en broederlijke solidariteit is de gemathematiseerde opvolger van ‘Broederlijk Delen’ en ‘Bakstenen voor God’.

Ik zei daarnet ‘wanneer dit doordruktabletjes-Nederlands verder om zich heen zou grijpen’, en die voorwaardelijke wijs is alleen maar een retorische franje, want het grijpt wel degelijk om zich heen, wie twijfelt daaraan. De televisie en de radio, de prima donna’s onder de communicatiemedia, hebben zich om voor de hand liggende redenen wat graag op hun beurt meester gemaakt van de slagzinnenstijl, bij het uitdenken van inslaande programmatitels zoals ‘Wikken en Wegen’, ‘Jonger dan je denkt’, ‘Losjes in de blues’, ‘Doe mee’, ‘Verover de aarde’, en in een recent verleden ‘Een tegen allen’, ‘Kijk omhoog’, ‘Kijk en kook’. Deze min of meer uitgewerkte informatie- en amusementscodes verwijzen op een verdachte manier naar de verleidingskunsten van de ‘advertising-business’; opvallend hierbij is dat de imperatieven niet geschuwd worden. Het is duidelijk dat het erop aangelegd wordt, onze weerstand te breken. Ook in de gesproken teksten dragen televisie en radio argeloos bij tot een gezellige, bijna infantilistische verloedering van de taal. Sinds de Hollandse Fabeltjeskrant zowel de beeldbuis kinderen als de beeldbuis volwassenen in haar greep heeft gekregen, zijn dierlijke geluiden als ‘zoef-zoef’ en ‘snaveltjes toe’ meer dan mondgemeen geworden. Oude, paternalistische, maar taalkundig gestroomlijnde litanieën in de trant van ‘slaap zacht, lieve kinderen’ zijn aan de kabbala van de leuzenmaatschappij ten offer gevallen. De openheid, die overigens terecht wordt bepleit met betrekking tot de menselijke relaties, wordt merkwaardig genoeg met hermetische signalen gepropageerd. De spanning tussen vorm en boodschap, die ook in de literatuur al zoveel inkt heeft doen vloeien, komt hier duidelijk aan het licht.

En vanzelfsprekend kan de contestatiebeweging, die zich toch aan leuzen overvreten heeft, niet onvermeld blijven. ‘Make love, not war’ – dat ik in het Nederlands zou durven vertalen als ‘het bed is ons slagveld’ – is een curieuze verdichting van een vitalistische, antimilitaristische levensbeschouwing. Aan dezelfde sfeer zou men ook een aantal ingeblikte zienswijzen en desiderata kunnen ontleenen, die geboren werden tijdens de studentenrevoltes op het eind van de jaren zestig. Zo zijn erotische slogans als ‘Vrijt zonder pepmiddelen’ en ‘Verkracht de Alma Mater’ lang niet onaardig en zelfs spitsvondig, maar communicatief gezien is dit soort formuleringen misschien een stap terug in de richting van de kleitabletten.

Ook de letterwoorden of acroniemen hebben schuld aan het krimpen van de taal. Zij leiden tot amputatievormen, die de taal als communicatiemiddel reduceren tot een soort van computerpatronen en die de gemiddelde taalgebruiker in verwarring brengen. Men kan zich nu al afvragen wat er achter een patroon als MS schuilgaat: een manuscript, een motorschip of een multiple-sclerosepatiënt – en ik ben bang dat wij, als morgen Hollywood de supervedette

Mary Shaw lanceert, ook háár in dit tweeletter-programma zullen terugvinden. Het wordt er gewoon ingeponst, in het fenomenale menselijke geheugen, dat er zo langzamerhand als een verbeterd hollerithsysteem gaat uit zien en er, dankzij een subtiele gatverdeling, nog net in slaagt de NATO, de NAVO en de NASA of de EEG, het EOF en de EIF uit elkaar te houden. Het wordt trouwens al een mnemotechnisch huzarenstukje om, zonder een klapper bij de hand, precies te weten wat VDB bedoelde toen hij voor de TV de BTW een van de TNT-vraagstukken noemde. En wie kan nog zonder een bovenmenselijke inspanning volgen, wanneer een ambtenaar van de PTT voor de mikro van de BRT in vlekkeloos ABN komt verklaren, dat LSD en DDT de twee gevaarlijkste giften van onze tijd zijn? Om de emmer te doen overlopen geef ik u ten slotte een opsomming van letterwoorden, die door een medewerker van het weekblad 'Knack' in één enkel artikel bij elkaar werden geharkt: NAM-gas, LNG-terminal, BSP-minister, Distrigaz, OPEC-prijzen, Sonatrach, Ekofisk, het consortium SAGAPE, de NIM en de CMB. Dit is uiteraard een willekeurig voorbeeld; ook andere weekbladen en de meeste kranten hanteren dit vreemde jargon met een soepele hand.

Ik geloof dat ik, als een voorlopige conclusie bij de voorafgaande voorbeelden, mag zeggen dat onze taal niet alleen niet krimpvrij is, maar dat zij, zoals de meeste ingeblikte, gecondenseerde, diepgevroren, handig verpakte en gebruiksklare producten van onze consumptiemaatschappij, haar specifieke geur en smaak dreigt te verliezen.

Tot hier de verbeterde en aangevulde tekst uit causerie '1969 10 25 Doordruktabletjes-Nederlands'.

Een ander aspect van de verloedering houdt verband met de vaststelling dat de taal, waarschijnlijk ook onder de invloed van de nieuwsmedia en de reclame, werd omgevormd tot een rationeel instrument met een hoofdzakelijk informatief, functioneel karakter, anders gezegd een instrument dat niet langer geschikt is om emoties en zintuiglijke gewaarwordingen op een adequate manier weer te geven. In haar nieuwe structuren en verbale mogelijkheden heeft de taal een van haar voornaamste functies verloren: deze van warmtegeleider, van vertolker van menselijke gevoelens en hartstochten. De nieuwe werkelijkheidsbenadering verwerpt immers het sentiment als inefficiënt, onpraktisch, onkritisch en versmalt daardoor de menselijke persoonlijkheid in zijn expressiemogelijkheden tot één enkele dimensie: de rationele. Het is dan ook helemaal niet zo verwonderlijk dat de Nederlandse literatuur sinds Achterberg geen oorspronkelijke, aangrijpende liefdespoëzie meer heeft geproduceerd. Het bevreemdend succes van Segal's *Love Story* en Van het Reve's *Taal der Liefde* is in het licht van deze verarming aan gevoelsintensiteit misschien ook niet zo moeilijk te verklaren. De naoorlogse ethiek en esthetiek beroven de mens van zijn subjectivisme, zijn intuïtie, zijn geluksvermogen – anders gezegd, van zijn creativiteit. Dit weerspiegelt zich niet alleen in de literatuur, maar ook in de evolutie van de taalwetenschap, in de opvattingen die ten grondslag liggen aan Chomsky's Transformationeel-generatieve Grammatica. Wat doet Chomsky in zijn omstreden Grammatica anders dan regels ontwerpen voor de gebruiker van de nieuwe, gedesubjectieveerde taal? Het verband tussen deze ontwikkeling en de crisis, die de creatieve taalgebruiker (de dichter, de romanschrijver) in zijn ontplooiing verlamt, ligt naar mijn mening voor de hand: Meredith's eis tot 'more brains' is zo volkomen in vervulling gegaan, dat de schrijver van vandaag zich met zijn gefrustreerde gevoelens en afgedamde hartstochten ijselijk overgeleverd weet aan een gerationaliseerd werkinstrument, dat hem niet meer

gehoorzaamt, dat niet langer in staat is zijn sensibiteit te registreren. In zijn cyclus ‘Veredeling van het woord’ heeft Paul Snoek deze onmacht duidelijk proberen te omschrijven; in een van de gedichten uit deze cyclus spreekt hij zijn behoefte uit aan wat hij letterlijk noemt ‘een taal als warmtegeleider’. De poëzie van Snoek is inderdaad een poging om de taal opnieuw warmte in te blazen, te revaloriseren tot de schepping van (ik citeer) ‘een volmaakte halfgod, die het nieuwe woord veredeld spreekt’. Uit het feit dat Snoek zich ondertussen van de poëzie heeft afgewend om de schilderkunst warmte in te blazen, zou men kunnen afleiden dat de taal zijn liefde onvoldoende beantwoord heeft. Hij is, zoals hij elders schrijft, ongetwijfeld ‘de schepper geworden van een luchtkasteel’.

De verkillung van de taal als scheppend medium zou ik nog het best kunnen illustreren aan de hand van twee verschillende Noord-Nederlandse gedichten, waarvan het eerste gepubliceerd werd in 1939 en het tweede in 1966, 27 jaar later. De titel van beide gedichten, respectievelijk van Gerrit Achterberg en Simon Vinkenoog, is ‘Eine kleine Nachtmusik’, en dat maakt ook uit thematisch oogpunt een analytische vergelijking van beide teksten juist zo interessant. Ik lees u eerst het gedicht van Achterberg voor, uit de bundel *Eiland der ziel* :

Terwijl hij onder den vleugel sliep
alsof geen morgen hem meer riep,
begonnen zacht op ‘t wit en zwart
van ’t doodstil glanzend mechaniek
de snelle maten van het lied
dat in zichzelf verdronken sliep,
dat in zichzelf verzonken zag
naar wie het riep
met klare, jubelende kracht.

Haastig en diep gelukkig schiep
Mozart zijn kleine nachtmuziek.

Daartegenover staat dan het gedicht van
Vinkenoog, uit *Poëzie in Carré* :

Protesteer. Tegen de wapenen.
Tegen de vrijheidsberoving.
Tegen de dood van mensen.
Tegen het onrecht.
Tegen verstarring.

Een koningin is geen koningin,
een prinses is geen prinses.
De adel komt van het land,
de adel komt uit de steden,
in het werken ligt de adel,
in het spelen.

Vrijtijdsbesteding adelt.
Kinderen zijn adel.
Het leven is ’n kort gedicht vol glorie.

Ik hoef niemand attent te maken op het verschil in gevoelsklimaat, in adembeweging, in ritmiek en structuur tussen deze beide gedichten. Het is duidelijk hoor- en voelbaar. Het gedicht van Achterberg is lyrisch, het gedicht van Vinkenoog betogend. Het gedicht van Achterberg illustreert op bijna volmaakte wijze het emotionele taalgebruik: het is vloeiend, melodisch, contrapuntisch, ritmisch bewogen door een stroom van coherente gevoelens. De Nachtmuziek van Vinkenoog daarentegen is een typisch voorbeeld van een rationeel opgebouwde, directe ‘leuzentaal’: het maakt gebruik van korte zinnen, die vaak authentieke slagzinnen zijn; het is contesterend, constaterend, mededelend, imperatief, en hoewel het, vooral dan in de eerste strofe, tot emoties oproept, gaat er weinig of geen emotie van uit. Bovendien vindt men er de onvermijdelijke, geijkte taalpatronen in terug, die beantwoorden

aan de ‘zeitbedingte’ denk- en spreekpatronen waarover ik het naderhand nog zal hebben – patronen zoals: protesteer, vrijheidsberoving, vrijetijdsbesteding, onrecht, verstarring.

Ook een tekstkritische analyse van de twee gedichten geeft vrij overtuigende resultaten te zien. Beide teksten hebben nagenoeg dezelfde omvang: bij Achterberg tel ik elf regels (in totaal 57 woorden) en bij Vinkenoog 14 regels (in totaal 61 woorden). Nochtans is Vinkenoog armer, krampachtiger in zijn woordgebruik dan Achterberg: hij gebruikt vijfmaal het woord ‘tegen’, viermaal ‘adel’, tweemaal ‘koningin’, tweemaal ‘prinses’ en tweemaal ‘komt’. Bij Achterberg lees ik tweemaal ‘sliep’, tweemaal ‘riep’ en tweemaal ‘in zichzelf’. Afgezien van deze herhalingen is bij Achterberg de woordkeus alleszins ruimer en gevarieerder, hoewel zijn gedicht iets korter is: in zijn tekst telt men alles bij elkaar 29 substantieven, adjectieven, bijwoorden en werkwoorden, tegenover 23 bij Vinkenoog .

Het is vanzelfsprekend niet mijn bedoeling door deze vergelijking een waardeoordeel uit te spreken. Ik zou willen volstaan met de gevolgtrekking, dat het gedicht van Vinkenoog taalpsychologisch de exponent is van een tijdperk dat de menselijke waarden, gevoelens en gedragingen samenvat in statistieken, coördinatietabellen, grafieken, ponskaarten en opiniepeilingen. De ironie schuilt dan misschien hierin, dat de dichter zich, naar de inhoud van zijn poëtische boodschap, opwerpt als de profeet van een mystieke, irrationele wereldbeschouwing die heftig bestrijdt wat in de vorm van zijn boodschap onbewust en indirect beleden wordt. Ook hierin openbaart zich de groeiende tegenstelling tussen vorm en inhoud.

Behalve door warmteverlies manifesteert de taalverloedering zich voorts ook door een verzwakking van de individuele taalverbeelding. Een eenvoudig voorbeeld onder vele andere maakt dit duidelijk: wie de literaire geschriften en andere geschreven tijdsdocumenten uitvlooit, komt tot de vaststelling dat ‘zien’ en ‘kijken’ de enige werkwoorden zijn die wij nog gebruiken om de visuele functies weer te geven. We hebben het gevoel voor nuancering verloren, dat ons in het nabije verleden nog veelvuldig gebruik deed maken van differentiaties als opmerken, ontwaren, aanschouwen, staren, turen, gluren, loensen, enz. Dit duidt mijns inziens op een teruggang van de taalverbeelding. Wij denken ongenueerder – wij denken in taalpatronen als gevolg van de organisatie van de taal van buitenaf, ten behoeve van een snellere, efficiënte, directe communicatie – en dat weerspiegelt zich ook in de taalverbeelding. Ook de zogenaamde volksmond, die in feite niets anders is dan de taalvaardige mond van vindingrijke anonieme enkelingen, produceert nauwelijks nog zegswijzen en spreekwoorden, deze beeldende wijsheden die op een zintuiglijke, dikwijls creatieve manier onze verbale uitdrukkingmogelijkheden aanvullen en vervolmaken. Laat ik ook hierbij een sprekend voorbeeld geven. Overvloedige regenval, een zagezegde plasregen, wordt door de tegenwoordige dichters en prozaschrijvers in de werkwoordelijke wijs nuchter genoteerd als ‘het regent hard’ of ‘het regent overvloedig’. Dit is de kille, zakelijke vaststelling van een fenomeen, dat de menselijke gemoedsstemming nochtans op diepgaande wijze kan beïnvloeden. Wie zelfs maar een flauwe herinnering heeft aan vooroorlogse plasregens, weet dat de vorige generaties hiervoor heel wat typerende, beeldende zegswijzen bezigden die van een grote taalcreativiteit getuigden. Ziehier enkele bijzonder plastische varianten: het regent pijpestelen; het regent oude wijven (ook wel: oude wijven met klompen); het regent stront (ook wel: stront met haakjes); het regent handspaken en oude wijven; het regent bakstenen;

het valt met bakken uit de lucht; de hemelsluizen staan open.² Ook in andere taalgebieden vindt men analoge verwoordingen van de universele stortregen, zo bijv. in het Engels ‘it’s raining cats and dogs’, in het Duits ‘es regnet Bindfäden’, en in het Frans ‘il pleut des hallebardes’. Al deze uitdrukkingen hebben natuurlijk ook een sociologische waarde; zij maken vaak historische of sociale achtergronden van het betreffende taalgebied zichtbaar. Het zal wel geen toeval zijn, dat men het in Holland oude wijven met klompen ziet regenen en in het zoöfiele Engeland katten en honden. In de Franse hellebaarden flikkert ongetwijfeld de Honderd jarige Oorlog nog na.

Ik ben er ondertussen van overtuigd dat deze verzwakking van de taalverbeelding nauw verband houdt met de verzwakking van de menselijke creativiteit, die zich ook op andere terreinen manifesteert. Het scheppend vermogen wordt aangetast door een complex van factoren en invloeden, die het gezicht van de nieuwe werkelijkheid bepalen. Ik heb terloops al enkele van die factoren en invloeden genoemd, onder andere de tendens tot rationalisering van ons bestaan en de verdringing van de gevoelswaarden. Ook de invloed van de communicatiemedia, die de standaardisering van de taal in de hand werken door de regelmatige verspreiding van geijkte taalpatronen (die op hun beurt de reflectie zijn van geijkte denkpatronen), mag niet onderschat worden. We hebben al enkele van die taalpatronen, die vulgariter ook als modewoorden zouden kunnen worden aangeduid, in het gedicht van Vinkenoog aangetroffen. Hier zijn er enkele andere: links-rechts (in de politiek-ideologische betekenis), inspraak, emancipatie, elitair, kapitalisme, herstructurering, rollenpatroon, aanbreng, inbreng, Derde Wereld. Deze patronen worden zelden subjectief toegelicht of uitgewerkt: zij verwijzen naar een bekend programma of een bekende sociale visie. Het zijn comprimés, die andermaal het onpersoonlijke, ongenueanceerde denken veruitwendigen en onwillekeurig leiden tot het afstompen van de creativiteit, tot de verzwakking van de volksverbeelding, die uit gemakzucht de voorgekauwde uitdrukkingen en termen, samen met het impliciete kritische waardeoordeel, overneemt.

Een andere oorzaak van de verzwakking der taalverbeelding is waarschijnlijk de popularisering van een aantal vaktalen, die in het algemeen spraakgebruik doordringen en de rationalisering – de verwetenschappelijking als het ware – van het taalapparaat bevorderen. Dat deze woekering nauwelijks nog te stuiten is blijkt uit het feit dat zelfs de man-in-de-sstraat, de ondeskundige taalgebruiker, met een beate zelfgenoegzaamheid het jargon van de medici, technologen en psychologen assimileert, niet zelden op een verkeerde manier en met komische gevolgen. Een mij bekend echtpaar op middelbare leeftijd spreekt halsstarrig van de ‘fysiater’, bij wie hun dochter vanwege een neurose in behandeling is. Het is in ieder geval geen zeldzaamheid, eenvoudige lieden zonder veel culturele bagage te horen praten over een ‘hartinfract’, over hun frustraties en over de wonderlijke mechanische onderdelen waaruit hun auto is samengesteld. Misschien moeten we geduldig zijn en de verdere ontwikkeling van dit verschijnsel afwachten, in de hoop dat hieruit mettertijd nieuwe creatieve mogelijkheden zullen ontstaan, de creatieve mogelijkheden van de amuzische mens.

Ter illustratie van wat ik precies versta onder taalverbeelding heb ik een niet onaardig voorbeeld uit mijn persoonlijke ervaring achter de hand gehouden. Onlangs heb ik in

---

² Zo herinner ik me dat Ruyslinck ‘het regende rietjes’ gebruikte, wat me een mooi beeld van de regen gaf. (Zie annex 13 bij noot 653.)

samenwerking met Harry Kümel een filmscenario voltooid, waarbij tussen Kümel en mij wel eens meningsverschillen ontstonden in verband met de vorm van de dialogen. Hoewel wij het principieel eens waren over de formule, bleek het in de praktijk soms vrij moeilijk om Kümel te overtuigen van mijn visie op een subtieler, suggestiever taalgebruik, omdat hij, misschien niet helemaal ten onrechte, vreesde dat dit tot literaire franjes zou kunnen leiden. Zo had ik bijvoorbeeld in de mond van een van de vrouwelijke personages, dat haar neef (een ietwat vereenzaamde vrijgezel) thuis ging opzoeken, de volgende zin gelegd: ‘Ik heb alvast de haard aangestoken’. Kümel gaf hierbij, om mij niet zo duidelijke redenen, de voorkeur aan de variant: ‘Ik heb alvast een vuurtje aangemaakt’. Op het eerste gezicht zijn deze beide zinnen communicatief en taal-technisch volstrekt gelijkwaardig. Het ontging de ondeskundige taalgebruiker, die Kümel is, dat de haard in de gegeven context een grotere symboolwaarde heeft dan het door hem verdedigde ‘vuurtje’. De haard suggereert immers gezelligheid en intimiteit, waaraan de bewuste neef door zijn levensomstandigheden nu juist een grote behoefte had. Het feit dat Harry Kümel, die zich toch op een bekwame manier bedient van het visuele medium film, een zwak innerlijk gehoor schijnt te hebben voor de dynamiek van de taal, bewijst misschien dat Apollo Mousagetes, de ‘directeur-generaal’ van de Muzen, niet alleen zijn lieve kinderen heeft, maar dat hij deze doorgaans ook wantrouwig opsluit in hun specifieke aanleg om rivaliteit met de veelzijdiger goden te voorkomen.³

Ik zou nog even willen terugkeren tot de invloed van de geijkte taalpatronen, die door geïnstitutionaliseerde, met autoriteit beklede media zoals de televisie en de radio worden gepropageerd en ge vulgariseerd en die – ik verwijs nu naar een van mijn eigen formuleringen – het onpersoonlijke, ongenueanceerde denken veruitwendigen. In verband hiermee ben ik u een nadere motivering schuldig, en dan zou ik vooreerst willen stellen dat we hier te maken hebben met een van de gevaarlijke aspecten van de democratisering van de taal. Het geestelijk klimaat in onze horizontalistische maatschappij is gunstiger dan ooit tevoren voor een horizontale ontwikkeling van de taal. Het een is een gevolg van het ander. Het is tegenwoordig al debat, forum, paneelgesprek en discussieavond wat de klok slaat, zowel op het blauwe scherm als in de cultuurcentra en parochiezalen. De dialoog en de communicatie zijn aan de orde van de dag dankzij het horizontale doorwerken van democratische beginselen, en hoe meer wij dialogeren en communiceren hoe fanatieker de standpunten worden, hoe onverzoenlijker de tegenstellingen, hoe ondoorzichtiger de conclusies. Wij leven in een klimaat van wat Marcuse genoemd heeft de ‘repressieve verdraagzaamheid’. ‘In onze maatschappij van overvloed’, zegt Marcuse, ‘is er discussie in overvloed, en binnen de gevestigde orde verloopt die discussie uiterst verdraagzaam’. Hij wijst er terecht op, dat alle standpunten worden gehoord, zowel dat van de communist als dat van de fascist, zowel dat van links als dat van rechts, zowel dat van de blanke als dat van de neger, zowel dat van de kruisvaarder voor de bewapening als dat van de kruisvaarder voor de ontwapening. Aan de domme mening wordt in dit klimaat evenveel aandacht geschonken als aan de intelligente mening, zegt hij. Er ontstaat dan ook een verontrustende nivellering, die onpersoonlijke,

---

³ Ruyslinck dacht dat hij het scenario voor de film van Harry Kümel na ‘Het verkaveld paradijs’ en ‘Het geschonden paradijs’ met ‘Een eend in het paradijs’ had voltooid, maar Kümel was niet tevreden. Daarop gaf Ruyslinck het op en liet zijn ideeën verder uitwerken door Harry Kümel en Kees Sengers. Toen bleek dat de laatsten onder meer een verkrachtingsscène in het scenario hadden opgenomen, was Ruyslinck woest en wilde niet dat zijn naam op de titelrol van de film ‘Het verloren paradijs’ vermeld zou worden.

ongenuanceerde, geprogrammeerde denkwijzen op grote schaal verspreidt in de bedrieglijke vermomming van persoonlijke, genuanceerde standpunten en denkbeelden, en dit gebeurt door middel van een nieuw idioom, een soort van ‘debating-vocabulary’, dat haar eigen canonieke regels ontwerpt. A speech within the language. Wie dit verschijnsel van wat dichterbij onderzoekt, stelt vast dat zich een merkwaardig taalpsychologisch proces voordoet: de ‘parole parlée’, zoals Merleau-Ponty de volksmond, het algemeen gangbare spreken definieert, matigt zich de status aan van de ‘parole parlante’, met andere woorden van het oorspronkelijke spreken, de scheppende taal. Het is het verhaal van het eenvoudige dienstmeisje, dat, om haar eigen milieu te imponeren, heimelijk de welvoorzene garderobe van haar mevrouw plundert. Wat de dagelijkse taalgebruiker, degene die zich bedient van de ‘parole parlée’, zo aantrekkelijk vindt in de status van de ‘parole parlante’, is gemakkelijk te raden. In de ‘parole parlante’, aldus Merleau-Ponty, openbaart zich de zingevende functie van ons bestaan, dezelfde functie die werkzaam is in de artistieke uitdrukking, in het ontwerpen van nieuwe gedragingen, kortom, in elke scheppende ontwikkeling van onze existentie. Interessant is de manier waarop de filosoof Heidegger in zijn geschrift ‘Sein und Zeit’ de psychologische achtergronden toelicht van het spraakgebruik, dat Merleau-Ponty omschrijft als de ‘parole parlée’. Heidegger gebruikt hiervoor een ander begrip; hij spreekt van ‘das Gerede’, letterlijk dus het gepraat, het geklets. In zijn opvatting is ‘das Gerede’ de uiting van een oneigenlijk bestaan – vrij vertaald: van een onpersoonlijk bestaan. Als zodanig is het oneigenlijke bestaan een ‘men-bestaan’ en draagt het een anoniem karakter. De menselijke persoon leeft niet zelf, maar hij is een exponent van het gemeenschappelijke zijn. Hij spreekt niet vanuit een eigen zienswijze en ook niet vanuit een werkelijk verstaan, maar veeleer zegt hij na wat iedereen zegt. Hij is een naprater, laten we maar zeggen. Vanuit ‘das Gerede’, vanuit de oneigenlijke mondgemene werkelijkheid, brengt de menselijke persoon, het individu, ten slotte ook wenselijkheden naar voren; datgene waarvan iedereen zegt dat het moet gebeuren, bevestigt hij eveneens.

Wanneer ik dus stel dat de gebruiker van de ‘parole parlée’ zich probeert op te werken tot de status van de gebruiker van de ‘parole parlante’, dan is het in het licht van de opvattingen van Heidegger en Merleau-Ponty zonder meer duidelijk wat hem daartoe beweegt. Onder de invloed van de algemene bewustwordingscrisis die zich in onze maatschappij voltrekt, wil hij zich bevrijden uit zijn onmondigheid, uit de beperkingen en vernederingen van zijn oneigenlijk bestaan. En daarin speelt de taal, de patronentaal die hem door de apocriefe spraakmakende gemeente ter beschikking wordt gesteld, een psycho-cathartische rol. In werkelijkheid verheft hij zich niet boven zijn onpersoonlijke, ongenueerde denkwijzen; hij heeft alleen maar de illusie dat hij zich daarboven verheft; hij vervult met veel geestdrift de rol die men van een genuanceerd denkende persoon, van een scheppende enkeling verwacht.

Om deze beschouwing af te ronden moet ik eerlijkheidshalve doen opmerken, dat volgens de Nederlandse taalfenomenoloog Kwant ‘das Gerede’ van Heidegger en de ‘parole parlée’ van Merleau-Ponty geen volkomen identieke begrippen zijn. Deze laatste, meent Kwant, ziet in tegenstelling tot Heidegger de ‘parole parlée’ niet als het resultaat van een verwording, een verloedering, waarin de menselijke existentie tot oneigenlijkheid zou vervallen. Persoonlijk ben ik eerder geneigd het standpunt van Heidegger bij te treden, te meer daar de jongste evolutie in de spreektaal, en – voor zover deze een weerspiegeling daarvan is – ook in de schrijftaal, zijn visie schijnt te bevestigen.

Een laatste aspect van de taalverloeding, waarop ik de aandacht zou willen vestigen, is iedereen door de praktijk voldoende bekend: de overwoekering van het Nederlands, en van nagenoeg alle West-Europese talen, door Engelse, respectievelijk Amerikaanse woorden en uitdrukkingen. Laat ik hier onmiddellijk aan toevoegen, dat mijn bezwaren tegen deze infusie niet geïnspireerd zijn door overwegingen van puristische aard. Ik ben me heel goed ervan bewust, dat geen enkele taal zich harmonisch kan ontwikkelen zonder ontleningen aan andere talen, aangezien het indringen van vreemde bestanddelen in een taal de expressie- en differentiatiemogelijkheden hiervan verruimt. Als wij het Grieks en Latijn als donors hadden afgewezen, zouden dagelijkse begrippen als telefoon, televisie, auto, cirkel en bioscoop niet in onze woordenlijst voorkomen, en het woord donor zelf – dat wij toch ook zonder maagkrampen hebben aanvaard – hadden wij moeten uitstoten om het te vervangen door een gekunsteld bedenkfel van eigen makelij. Taal is nu eenmaal geen goed geolied mechanisme met een gesloten circuit; het is een levend organisme, waarvan de omringende culturen de groei en ontwikkeling mee helpen bepalen. Op de keper beschouwd zou ik zelfs durven zeggen, dat het Nederlands als zelfstandige taal helemaal niet zou bestaan als we ons niet hadden veroorloofd ons op het gepaste moment uit de woordenschat van het Gotisch, Keltisch, Grieks, Latijn, Duits, Engels, Frans, Jiddisch en Maleis te bevoorraden.

Wanneer ik de opmars van het Engels en Amerikaans scheef bekijk, is het dan ook omdat men ten aanzien van dit verschijnsel nog moeilijk kan spreken van een kwantitatief normale penetratie. Het heeft aardig wat meer weg van een invasie, om niet te zeggen een kolonisatie van onze taal. Samen met de kauwgom, de jazz en de jeans heeft Amerika in de loop van de laatste dertig jaar duizenden woorden naar West-Europa geëxporteerd en als vreemde exotische gewassen in onze taaltuin overgeplant. In tegenstelling tot de Duitsers en Fransen hebben wij ons nauwelijks tegen deze invasie verzet. Het aantal bastaardwoorden is tot nog toe oneindig veel geringer dan het aantal bastaardkinderen, dat deze confrontatie tussen twee culturen heeft opgeleverd. Daartegenover heeft zich integendeel een onuitputtelijk lange reeks van onverbasterde immigranten gehandhaafd en blijkbaar ook wortel geschoten in de vreemde bodem. Ik noem er voor de vuist enkele tientallen op: team, teamwork, research, knowhow, trust, braintrust, babysit, in-crowd, drive-in, comeback, inside-information, party, fulltime, parttime, feeling, teach-in, sit-in, showbusiness, claim, softdrugs, high, junkie, tophit, hitparade, jetset ...

Het is waarschijnlijk al begonnen met de militaire invasie, die ons onder andere de jeep, de stengun, de mess, het nylon, de cornedbeef en de truck heeft nagelaten. De Hollywood-film heeft naderhand deze kolonisatie op een vreedzamer manier voortgezet. Niet alleen de filmdialogen en de teksten van populaire musicals en soortgelijke ‘songs’ hebben onze taal besmet met vreemde articulaties, maar ook het film-technisch abracadabra is ons onvervreemdbaar erfdeel geworden. Zelfs oningewijden liggen termen als close-up, flashback, shot, take en script in de mond en in de pen bestorven. Zo zou ik nog een poosje kunnen doorgaan en hopen uitheems hout naar het bos dragen. Ieder zal wel voor zichzelf eindeloze lijsten kunnen aanleggen met woorden van Engelse of Amerikaanse origine, die gemeengoed zijn geworden in de algemene spreek- en schrijftaal en die ook, vooral misschien, uit het vocabularium van vele vaktalen (de techniek, de sport, de industrie, het zakenleven, de amusementswereld) niet meer zijn weg te denken. Toch zou ik hier nog een voorbeeld aan willen toevoegen, waaruit blijkt dat de anglomanie op het stuk van woordgebruik in bepaalde

kringen tot een cultus of toch minstens tot de uiting van een levensstijl, een status dreigt te worden verheven. Dat voorbeeld ontleen ik aan een polemisch opstel van Jef Geeraerts, dat de titel draagt ‘Mythe in de 2^e macht’. In dit geschrift heeft Geeraerts, met ironische commentaar, een mandvol Angelsaksische en Franse termen gebloemleesd uit (ik citeer) ‘het chique Nederlandse maandblad *Avenue* dat zich vlijtig de Latijnse allures van Paris-Match tracht aan te meten’. Ik beperk me tot de Engelse woorden die hem bij de lectuur van het genoemde maandblad hebben geërgerd: all-in, up to date, shopping, set, hints, cruise, designed by, fashion, happy few, pink, label, surprising, light meal. Opvallend hierbij is dat al deze termen homogeen in het gelid staan, als de goed getrainde huurlingen van een taal-leger dat de belangen van de consumptiemaatschappij dient. Al deze woorden staan in functie van de welvaartsroes, van de mateloze behoeftebevrediging, en illustreren als zodanig de verdachte rol die het Engels ook in ons maatschappelijk waardensysteem speelt. Taal kan een middel tot organisatie, eventueel tot reorganisatie en zelfs tot desorganisatie van de sociale ordening zijn – met andere woorden ze kan constructief, maar ook destructief worden gebruikt.

Dit is dan ook een van de redenen waarom ik me zorgen maak over de verloedering van de taal: niet alleen omdat ze de crisis van de creativiteit begeleidt en zichtbaar maakt, maar omdat ze door manipulatie van boven af een apparaat van onderdrukking en psychologische beïnvloeding zou kunnen worden, niet zozeer naar het verouderde model van Goebbels’ beruchte ‘Sprach-und Denkreglung’, maar naar een geraffineerder, geperfectioneerd model dat in de mogelijkheden van de moderne techniek en massapsychologie sluimert. Voor dit gevaar heeft onlangs, eind juli 1976, de Münchense hoogleraar prof. dr. Josef Pieper nog nadrukkelijk gewaarschuwd. Tijdens een congres te Königstein, waarop het thema ‘Massa, macht en media’ werd behandeld, stelde hij ondubbelzinnig voorop dat de ontarding van de politieke macht samenhangt met het publicistisch misbruik van de taal. In dezelfde context werd te Königstein geconstateerd, dat in het Oostblok de media doelbewust worden gebruikt als ‘collectieve propagandisten en organisatoren’ tot het mobiliseren van de massa, maar dat de manier waarop zij in het Westen hun invloed aanwenden niet zoveel kritischer en objectiever is: daar zijn de media dikwijls geneigd de waarheid door halve waarheid, de informatie door een verkorte commentaar (een zogenaamde duiding), en de opheldering door politieke verleiding te vervangen.

Over het pidgin-Nederlands van *Avenue* kan men zich eventueel nog vrolijk maken, maar de manipulatie van de taal in functie van een ideologie of systeem, in de zin zoals door prof. Pieper bedoeld, zou ons hoogst argwanend moeten maken. De taal is, zoals de rivieren en de lucht die wij inademen, bezig te vervuilen. In feite is de taalverloedering een van de minst gekritiseerde vormen van milieuverontreiniging, en nochtans is ze niet een van de minst gevaarlijke. Ik hoop u door deze uiteenzetting hiervan overtuigd te hebben. Godfried Bomans heeft eens gezegd dat wij ‘door weelde arm zijn geworden’, en hoewel hij me niet meer kan tegenspreken, ben ik zo vrij te veronderstellen dat hij daarbij gedacht moet hebben: ook arm aan leefruimte in de woorden, aan menselijke gloed in de taal.